

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Σχολή Επιστήμης της Πληροφορίας και της Πληροφορικής

Τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας, Μουσειολογίας

Κέρκυρα

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ρευστότητα του (ανέκδοτου) κειμένου ως πρόκληση: μια εφαρμογή ψηφιακής κωδικοποίησης των *Ατελών Ποιημάτων* του Κ.Π. Καβάφη με το διεθνές πρότυπο TEILite.

Επιβλέπων Καθηγητής

Χρήστος Παπαθεοδώρου

Σε συνεργασία

με το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας,

Θεσσαλονίκη

Μαρία Χαρίτου

A.M. B2006066

Χάγη 2016

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ ιδιαίτερα τον επόπτη καθηγητή μου κ. Χρήστο Παπαθεοδώρου, Καθηγητή στο Τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου για την επιστημονική καθοδήγηση και τη διαρκή στήριξή του καθ' όλη τη διάρκεια συγγραφής της εργασίας.

Ευχαριστώ, επίσης, την κ. Μαρία Ακριτίδου για τις καίριες υποδείξεις της και τις εποικοδομητικές της προτάσεις, καθώς και το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας στη Θεσσαλονίκη για την αγαστή συνεργασία τους.

Περίληψη

Η ψηφιακή επανάσταση και η αυξανόμενη διάθεση και χρήση των ψηφιακών εργαλείων σημαίνει μία νέα εποχή για τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες. Οι Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες, αυτό το νέο επιστημονικό πεδίο που συνεχώς εξελίσσεται, υπόσχεται νέες δυνατότητες για την παραγωγή, διάθεση και πρόσβαση στη γνώση.

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται την κωδικοποίηση των *Ατελών Ποιημάτων* του Κ. Π. Καβάφη με το πρότυπο κωδικοποίησης μεταδεδομένων TEILite (Text Encoding Initiative Lite). Ως εκ τούτου, εξετάζει την πρόκληση της ηλεκτρονικής διάθεσης ποιητικού κειμένου που έχει παραδοθεί ατελές, δηλαδή μη ολοκληρωμένο. Αρχικά γίνεται μία σύντομη αναδρομή στις Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες παρουσιάζοντας ορισμένες απόψεις, δηλωτικές της έντονης παρουσίας του πεδίου στις μέρες μας, και γίνεται σύντομη αναφορά στο διεθνές πρότυπο κωδικοποίησης TEI. Εστιάζοντας, ωστόσο, στη σήμανση ενός ποιητικού κειμένου, η μελέτη αυτή προτείνει την κωδικοποίηση μίας συγκεκριμένης *κατηγορίας* ποιημάτων του Καβάφη με το πρότυπο TEILite και τονίζει προβληματισμούς που προέκυψαν και επιλογές που πάρθηκαν κατά τη διαδικασία αυτή.

Λέξεις-κλειδιά: κωδικοποίηση, TEILite, Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες, ποίηση, ατελές κείμενο, σήμανση κειμένου.

Περιεχόμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	9
Το ποιητικό κείμενο ως υλικό κωδικοποίησης.....	9
1.1 Τα <i>Ατελή Ποιήματα</i> του Κ.Π. Καβάφη: Ορισμός και προβληματική	9
1.2 Τα <i>Ατελή Ποιήματα</i> ως υλικό κωδικοποίησης.....	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	12
Μεθοδολογία	12
2.1. Γενικές αρχές.....	12
2.2 Κωδικοποίηση του TEI Header.....	14
2.2.1. File Description (<fileDesc>).....	15
2.2.2. Encoding Description (<encodingDesc>)	16
2.2.3. Text Profile (<profileDesc>)	16
2.3. Το στοιχείο <Text>	18
2.3.1. Κωδικοποίηση των Ατελών ποιημάτων	19
2.3.1.1 Σήμανση των τίτλων των ποιημάτων	20
2.3.1.2 Σήμανση στροφών και στίχων.....	21
2.3.1.2.1 Απόδοση του κενού διαστήματος και στιχαρίθμηση	22
2.3.1.3 Σημεία στίξης	22
2.3.1.4 Ονόματα – καθιέρωση.....	24
2.3.1.5 Παραλλαγές κειμένου.....	26
2.3.1.6 Εξωκειμενικά στοιχεία	29
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	31
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	32

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ψηφιακή τεχνολογία και η αυξανόμενη πρόσβαση στην πληροφορία και την πληροφόρηση, επιδρά σημαντικά στον τρόπο με τον οποίο διεξάγεται σήμερα η έρευνα (Kitchin 2014, 128-148). Όχι μόνο επειδή ένα μεγάλο μέρος αυτής γίνεται ή διευκολύνεται σημαντικά με τη χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας, αλλά και επειδή η αυξανόμενη χρήση των ψηφιακών εργαλείων (digital tools) τείνει να διαφοροποιήσει τον παραδοσιακό τρόπο μεθοδολογίας και διεξαγωγής της έρευνας. Έτσι, η χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας εξαπλώνεται σε έναν αξιοσημείωτο αριθμό επιστημονικών πεδίων, από τις Κοινωνικές (Social Sciences) μέχρι τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες (Humanities), δημιουργώντας ότι σήμερα τείνει να ονομάζεται «Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες».

Οι Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες (Digital Humanities) αποτελούν ένα νέο και αναδυόμενο διεπιστημονικό πεδίο που συνδυάζει την Επιστήμη των Υπολογιστών (Computer Science) και τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες (Humanities) και εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο οι Ανθρωπιστικές Επιστήμες μπορούν να χρησιμοποιήσουν την ψηφιακή τεχνολογία, τα νέα μέσα και τις ψηφιακές μεθόδους έρευνας (Svensson 2010, Arthur και Bode 2014). Ιδιαίτερα, τα ψηφιακά εργαλεία όπως η εξόρυξη κειμένου (text mining) και δεδομένων (data mining), η οπτικοποίηση δεδομένων (data visualization), η ανάκτηση πληροφοριών (information retrieval) κτλ. αποτελούν εργαλεία που τείνουν να χρησιμοποιηθούν σήμερα από «παραδοσιακούς» τρόπους μελέτης και ανάδειξης κειμένου, όπως η ερμηνευτική, η φιλολογία, η αρχαιοθέτηση, η ψηφιακή έκδοση κειμένου, η ανάλυση κειμένου κ.λπ. Η διαθεσιμότητα αυτών των εργαλείων, των αλγορίθμων, των βάσεων δεδομένων, των λογισμικών προγραμμάτων κτλ. προτείνει μια διαφορετική ανάλυση από την ήδη υπάρχουσα και παραδοσιακή, καθώς «επικεντρώνεται στη διαπίστωση των προτύπων, τη δυναμική τους και τις σχέσεις τους με τα δεδομένα»¹ (Rieder και Röhle 2012, 70), και καταδεικνύει τη μετατόπιση από τη μικρο-ανάλυση στη μακρο-ανάλυση του κειμένου, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Jockers (2013) αναφερόμενος στην ανάλυση πολλών κειμένων με τη βοήθεια του υπολογιστή.

Συγκεκριμένα, η χρήση του υπολογιστή και των ψηφιακών εργαλείων τείνει να είναι τόσο κυρίαρχη και διαδεδομένη ώστε ο Berry (2014) να ισχυρίζεται ότι

---

¹ Μεταφράζω: «focused on the finding of patterns, dynamics, and relationships in data» .

βαδίζουμε σταδιακά προς μία «Post Digital Humanities» εποχή. Στο πλαίσιο αυτό, οι λογοτεχνικές σπουδές αντιμετωπίζουν μια νέα μεγάλη πρόκληση και μία σημαντική – σταδιακή– αλλαγή. Συγκεκριμένα, οι Ψηφιακές Λογοτεχνικές Σπουδές (Digital Literary Studies) που αποτελούν ένα υποπεδίο των Ψηφιακών Ανθρωπιστικών Επιστημών, εξετάζουν τις δυνατότητες και την εφαρμογή των ψηφιακών μεθόδων, και (λογισμικών και ψηφιακών) εργαλείων για την ανάλυση και μελέτη λογοτεχνικών κειμένων. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Price και Siemens (2013), οι Ψηφιακές Λογοτεχνικές Σπουδές “are concerned with reading practices, the creation of scholarship, the representation of knowledge, and the refinement and expansion of methodologies of interpretation—all undertaken [...] in a computer assisted environment.» Έτσι, με τις Ψηφιακές Λογοτεχνικές Σπουδές εισάγεται μια ποικιλία μεθοδολογιών (μέσω της ευρείας χρήσης αλγορίθμων) που βοηθά σημαντικά την ανάλυση των κειμένων (υφολογική, θεματική, κλπ.).

Ιδιαίτερα, η περίπτωση των ψηφιακών εκδόσεων λογοτεχνικού κειμένου που αποτελεί μέρος των Digital Literary Studies, «γνωρίζει εκ νέου θεωρητική επεξεργασία» χάρη στη χρήση των ψηφιακών εργαλείων (Ακριτίδου 2015, 653). Με τον όρο *ψηφιακή έκδοση*, όπως σημειώνει η Ακριτίδου, «νοείται ακριβώς η έκδοση, με τη φιλολογική σημασία, κειμένου, με ψηφιακά μέσα, ως πρακτική των ψηφιακών λογοτεχνικών σπουδών (digital literary studies)» (2015, 653).

Λαμβάνοντας υπόψη, λοιπόν, τις νέες εξελίξεις στον τεχνολογικό τομέα και την επίδραση που έχουν αυτές στις φιλολογικές-λογοτεχνικές σπουδές, η παρούσα εργασία χρησιμοποιεί το διεθνές πρότυπο κωδικοποίησης TEILite για την κωδικοποίηση λογοτεχνικού κειμένου. Πιο συγκεκριμένα, εξετάζει τη ρευστότητα του ανέκδοτου ποιητικού κειμένου προτείνοντας έναν τρόπο κωδικοποίησης ενός κειμένου που έχει παραδοθεί ατελές. Αυτή η ατελής φύση του κειμένου έγερσε και εγείρει προβληματισμούς αναφορικά με την κωδικοποίησή του, στοιχείο που λήφθηκε σοβαρά υπόψη κατά τη διαδικασία της κωδικοποίησης.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η συγκεκριμένη προσπάθεια υλοποιήθηκε σε συνεργασία με το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας στη Θεσσαλονίκη, και πρόκειται να ενταχθεί στο ψηφιακό περιβάλλον της *Ανεμόσκαλας*². Η *Ανεμόσκαλα* περιλαμβάνει το ποιητικό έργο δημιουργών του 19^{ου} και 20^{ού} αιώνα, «ολόκληρο, επιμελημένο εξ αρχής και εκσυγχρονισμένο», με δυνατότητα επίσης να περιηγηθεί κανείς στο έργο

---

² <http://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/>

και στη ζωή του κάθε δημιουργού. Η σήμανση που ακολουθείται στην *Ανεμόσκαλα* «επιτρέπει την ad hoc δημιουργία συμφραστικών πινάκων και καταλόγων λέξεων (λημματικών αλλά και σημασιολογικών) αλλά και την αναζήτηση με μια σειρά από ειδικά κριτήρια (μόνο σε μεταφράσεις, μόνο στα motti, συνδυαστική αναζήτηση κλπ.)» (Ακριτίδου 653-654). Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι το ποιητικό κείμενο στην *Ανεμόσκαλα*, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Ακριτίδου, δεν πρόκειται «για ψηφιοποιημένο αλλά για *born digital* κείμενο, κείμενο δηλαδή εξ αρχής ψηφιακά συγκροτημένο (εκδομένο θα λέγαμε με τους όρους της επιστήμης μας), με στόχο την ένταξη σε ένα ευρύτερο corpus με εργαλεία γλωσσικής τεχνολογίας» ενώ «για τη συγκρότησή του ακολουθείται, προσαρμοσμένο, διεθνές πρότυπο για την ψηφιακή αναπαράσταση και επισημείωση κειμένων ανθρωπιστικών επιστημών» (655). Με τους όρους αυτούς λοιπόν, η κωδικοποίηση (*text markup* ή *text encoding*) του ποιητικού κειμένου που ακολουθήθηκε στην παρούσα εργασία περιλαμβάνει μορφολογική και σημασιολογική επισημείωση του κειμένου τέτοια, ώστε να μπορέσει να εναρμονιστεί με τους αντίστοιχους όρους της *Ανεμόσκαλας*.

Ιδιαίτερα, με τον όρο *κωδικοποίηση κειμένου* χαρακτηρίζεται η διαδικασία διάκρισης των δομικών ή/και των σημασιολογικών (*semantic*) χαρακτηριστικών ενός κειμένου, με βάση ορισμένους κανόνες (Ακριτίδου 658). Ένα από τα πιο σημαντικά και ευρέως διαδεδομένα πρότυπα κωδικοποίησης κειμένου είναι το διεθνές πρότυπο TEI (Text Encoding Initiative)³ ή Πρωτοβουλία Κωδικοποίησης Κειμένων (Δημητρούλια και Τικτοπούλου 2015, 156), το οποίο έχει ως στόχο να δημιουργήσει μεθόδους κωδικοποίησης κειμένου σε ηλεκτρονική μορφή. Η κωδικοποίηση των *Ατελών Ποιημάτων* του Κ.Π. Καβάφη γίνεται με τη χρήση της γλώσσας κωδικοποίησης XML (Extensible Markup Language) και του προτύπου κωδικοποίησης κειμένων TEILite, επιλογή που, όπως σημειώθηκε ήδη, καθορίστηκε στο πλαίσιο συνεργασίας με το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας και την *Ανεμόσκαλα* με σκοπό να προστεθούν στο εκτεταμένο σώμα ποιητικών κειμένων της Μοντέρνας Ελληνικής Ποίησης και στο σώμα των ποιητικών κειμένων του ποιητή που διατίθενται ήδη από τον δικτυακό τόπο *Ανεμόσκαλα*.

Συγκεκριμένα, όπως αναφέρει η Ακριτίδου (2015, 659-660) «οι κατηγορίες σήμανσης των κειμένων της *Ανεμόσκαλας* με βάση το πρότυπο TEI είναι:

α) σήμανση της δομής (καθορισμός της ιεραρχίας των περιεχομένων)

---

³ Διαθέσιμο στο: <http://www.tei-c.org/index.xml>.

β) σήμανση της μορφής – απόδοση της τυπογραφικής εικόνας, ορισμός στιχαρίθμησης (αυτόματης ή μη). Στη φάση της σήμανσης προστίθενται και αριθμητικοί δείκτες: δείκτης γενικής συλλογής, δείκτης στιχαρίθμησης, κλπ.

γ) σήμανση του περιεχομένου (κυρίως σημασιολογική/semantic)».

Ειδικά, για τη σήμανση του περιεχομένου, σημάνθηκαν ενδοκειμενικά στοιχεία (όπως ξένες λέξεις, ονόματα προσώπων, τοπωνύμια κτλ.) για να διευκολυνθεί η συγκρότηση πίνακα λέξεων και προσώπων, παρακειμενικά και εξωκειμενικά στοιχεία (όπως οι σημειώσεις της επιμελήτριας ή/και του ποιητή). Αρχικά, λοιπόν, εξετάζεται το ζήτημα των ατελών ποιημάτων και παρουσιάζεται εν συντομία το υλικό της κωδικοποίησης (όπου δίνονται επιγραμματικά οι τίτλοι των ποιημάτων). Εν συνεχεία, αναφέρεται η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε και δίνονται παραδείγματα κωδικοποίησης του ποιητικού κειμένου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Το ποιητικό κείμενο ως υλικό κωδικοποίησης

1.1 Τα *Ατελή Ποιήματα* του Κ.Π. Καβάφη: Ορισμός και προβληματική

Η κωδικοποίηση του ποιητικού κειμένου στηρίχτηκε στην έκδοση της Renata Lavagnini, *Ατελή Ποιήματα 1918-1932*. Ο συγκεκριμένος τόμος περιλαμβάνει τριάντα ατελή ποιήματα του Κ.Π. Καβάφη⁴ και επιπλέον τέσσερα ποιήματα, τα «Σκόρπια [ατελή] σχεδιάσματα», για τα οποία δεν διατίθεται χρονολόγηση. Αναλυτικά, τα ατελή ποιήματα είναι: Η Είδησις της Εφημερίδος, Θάταν το Οινόπνευμα, Κ' επί πάσιν ο Κυναίγειρος, Αντίοχος ο Κυζικηνός, Στην Προκυμαία, Αθανάσιος, Ο Επίσκοπος Πηγάσιος, Μετά το Κολύμβημα, Γένεσις Ποιήματος, Πτολεμαίος Ευεργέτης (ή Κακεργέτης), Η Δυναστεία, Της ανεκδότου Ιστορίας, Η Διάσωσις του Ιουλιανού, Η Φωτογραφία, Οι Άγιοι Επτά Παίδες, Περί τα των ξυστών άλση, Ο Πατριάρχης, Στα Φώτα, Σαμίου Επιτάφιον, Τύψις, Ο Αυτοκράτωρ Κόνων, Hunc deorum templis, Έγκλημα, Του Έκτου ή του Εβδόμου αιώνας, Τιγρανόκερτα, Εγκατάλειψις, Μηδέν περί Λακεδαιμονίων, Η Ζηνοβία, Συντροφιά από Τέσσαρες, Αγέλαος. Τα τέσσερα σκόρπια σχεδιάσματα είναι: [Σκλάβος και Δούλος], [Χρώματα], [Την ψυχήν επί χείλεσιν έσχον] και [Πρώτα ο Ματθαίος, πρώτα ο Λουκάς].

Με τον όρο *Ατελή* ορίζονται τα ποιήματα εκείνα που ο Καβάφης δεν πρόφτασε να ολοκληρώσει, τα «υπό κατασκευή» δηλαδή ποιήματα με χρονολογία γραφής από το 1918 έως το 1932 (Lavagnini 1994, 15). Τα ατελή δεν θα πρέπει να συγχέονται με τα ανέκδοτα ποιήματα του ποιητή που αποτελούν ολοκληρωμένα ποιήματα, και τα οποία βέβαια ο ποιητής δεν εξέδωσε ποτέ, ούτε όμως πρέπει να θεωρούνται υποδεέστερα των αναγνωρισμένων ποιημάτων του Καβάφη. Αν και μη ολοκληρωμένα, τα ατελή ποιήματα αποτελούν, όπως σημειώνει η Lavagnini, «σχεδιάσματα που ανήκουν στην ίδια κατηγορία με τα αναγνωρισμένα ποιήματα, από τα οποία διαφέρουν μόνο στο βαθμό που τα σχεδιάσματα αυτά δεν πήραν την

---

⁴ Για λόγους οικονομίας χώρου δεν θα γίνει αναφορά στη ζωή και το έργο του ποιητή. Για θέματα βιογραφίας κτλ. ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στον επίσημο δικτυακό τόπο του αρχείου Καβάφη: <http://www.kavafis.gr/>.

οριστική τους μορφή.» (16). Η αξία των Ατελών ποιημάτων έγκειται, εκτός των άλλων, στο γεγονός ότι αν και δεν αποτελούν ολοκληρωμένα ποιήματα, μας επιτρέπουν να δούμε τα διάφορα στάδια εξέλιξης στη γραφή τους, δηλαδή «τη διαδικασία της ποιητικής δημιουργίας στον Καβάφη.» (Lavagnini 20).

Η αξία λοιπόν της συγκεκριμένης έκδοσης έγκειται στο ότι περιλαμβάνει τα στάδια γραφής αυτών των ποιημάτων, τις διορθώσεις του ποιητή, τις παραλλαγές επί του κειμένου και διαδοχικές μορφές επεξεργασίας των ποιημάτων, καθώς και σχόλια της επιμελήτριας. Η Lavagnini επιλέγει να παραθέσει τις διαδοχικές μορφές κάθε ατελούς ποιήματος στην έκδοσή της, καθώς «όλα τα μέρη του χειρογράφου έχουν ίση αξία» (26), και δημοσιεύει με τον τίτλο «Τελευταίο κείμενο» την τελευταία μορφή που έχει παραδοθεί από τον ίδιο τον ποιητή. Το τελευταίο κείμενο διαμορφωμένο με βάση τις διαδοχικές διορθώσεις του ποιητή, το οποίο σε ορισμένες περιπτώσεις περιλαμβάνει υποσημειώσεις που προτείνουν λέξεις, φράσεις, στίχο, δίστιχο ή ακόμα και τετράστιχο. Συγκεκριμένα, «το υλικό που αφορά στο κάθε ποίημα ταξινομείται με προσοχή χωριστά, ενώ οι διαδοχικές μορφές του κειμένου, οι διορθώσεις και οι αντικαταστάσεις γράφονται με σχετική τάξη.» (Lavagnini 24).

Στο αρχείο του ποιητή διασώζονται αρκετές παραλλαγές των ποιημάτων του, αλλά στην περίπτωση του Καβάφη ο ίδιος ο ποιητής διέγραφε όσα σημεία του κειμένου δεν ήθελε: «ο Καβάφης σχεδόν πάντα διαγράφει τα σημεία του κειμένου που θέλει να αντικαταστήσει, με αποτέλεσμα να είναι λίγες οι εναλλακτικές παραλλαγές, αυτές δηλαδή που ο ποιητής κατέγραψε χωρίς να έχει αποφασίσει ποια από όλες προτιμά.» (Lavagnini 25). Ωστόσο, για τα περισσότερα από τα ανολοκλήρωτα ποιήματά του, είναι ελάχιστες οι περιπτώσεις που ο ποιητής απέρριψε τις παλαιότερες μορφές. Όπως αναφέρει η Lavagnini, «αν το κείμενο που ο ίδιος ο ποιητής έδωσε στο τυπογραφείο [...] αντικαθιστά όλη την εργασία που προηγήθηκε, δεν ισχύει το ίδιο για το τελευταίο κείμενο ενός ανολοκλήρωτου έργου. Το κείμενο αυτό είναι αποτέλεσμα μιας προσωρινής επιλογής του συγγραφέα, την οποία δεν αποκλείεται να αναθεωρούσε, αν μπορούσε να συνεχίσει το έργο του» (26). Το γεγονός αυτό καθιστά το ποιητικό κείμενο ρευστό και ως εκ τούτου επηρεάζει τις επιλογές που θα γίνουν για την κωδικοποίησή του με την έννοια ότι οι λύσεις που προτείνονται είναι πάντα συμβατικές.

1.2 Τα Ατελή ποιήματα ως υλικό κωδικοποίησης

Λαμβάνοντας υπόψη την πρόκληση των παλαιότερων εκδοχών των ατελών ποιημάτων του Καβάφη, για την κωδικοποίηση που προτείνεται στο πλαίσιο αυτής της εργασίας επιλέχθηκε το τελευταίο κείμενο όπως αυτό δίνεται στην έκδοση της Renata Lavagnini (1994). Κατά την κωδικοποίηση του κειμένου περιλήφθηκαν και όσες σημειώσεις/παραλλαγές δίνονται στο τελευταίο κείμενο/μορφή του ποιήματος. Καθώς η κωδικοποίηση στοχεύει στη δημιουργία μίας φιλολογικής-χρηστικής έκδοσης που θα επιτρέπει στον χρήστη να μελετήσει τα ατελή ποιήματα, είτε μέσω συμφραστικών πινάκων λέξεων είτε συνολικά ως κείμενο, και θα αποτελέσει υλικό που θα χρησιμοποιηθεί από το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας για τη διάθεση των ατελών ποιημάτων του Καβάφη στην *Ανεμόσκαλα*, και όχι μίας κριτικής έκδοσης, δεν γίνεται πρόταση για το ποιες άλλες πληροφορίες μπορούν να κωδικοποιηθούν και να δοθούν ως πληροφορία (αναφορικά με τις παλαιότερες μορφές/εκδοχές). Κωδικοποιήθηκαν, ωστόσο, όλες οι διαφορετικές παραλλαγές επί του ποιητικού κειμένου, αλλά μόνο όσες αφορούν την τελική του μορφή/κείμενο. Η δημιουργία κριτικού υπομνήματος στο πλαίσιο της κωδικοποίησης⁵ θα σήμανε τη δημιουργία μίας κριτικής έκδοσης των ποιημάτων του Καβάφη, κάτι που δεν αποτελεί στόχο αυτής της εργασίας.

Καθώς δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι για το ποια μορφή από όσες σώζονται θα προτιμούσε τελικά ο ποιητής, πιστεύω ότι μια κωδικοποίηση που θα περιλαμβάνει όλες τις μορφές/παραλλαγές των ποιητικών κειμένων που έχουν διασωθεί, θα αποτελούσε μία ολοκληρωμένη φιλολογική έκδοση. Μία φιλολογική έκδοση οφείλει να παραθέτει και να αντιπαραθέτει όλες τις μορφές του ποιητικού κειμένου, όπου και όσες από αυτές διασώζονται. Καθώς η παρούσα μελέτη αποτελεί πτυχιακή εργασία και το εύρος της είναι ως εκ τούτου περιορισμένο, πιστεύω πως η πρόταση φιλολογικής-ηλεκτρονικής έκδοσης των ατελών ποιημάτων του Κ.Π. Καβάφη με το πρότυπο κωδικοποίησης TeiLite οφείλει να αποτελέσει μέρος μίας ευρύτερης μελέτης, η οποία θα περιλαμβάνει όλες τις μορφές ενός ποιήματος, ώστε να φανεί ο τρόπος εργασίας του ποιητή και η γραφή του.

---

⁵ <http://teibyexample.org/modules/TBED07v00.htm?target=apparatus>

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Μεθοδολογία

2.1. Γενικές αρχές

Προτού ξεκινήσει η σήμανση του ποιητικού κειμένου, ακολουθήθηκε μία σειρά βημάτων, η οποία ήταν καθοριστική για την πορεία της διαδικασίας κωδικοποίησης. Αρχικά, όσον αφορά τη φιλολογική προετοιμασία του ποιητικού κειμένου, δεν έγιναν περαιτέρω διορθώσεις επί του κειμένου (ορθογραφικές κτλ. ή επεμβάσεις στη στίξη), αλλά μόνο όσες αφορούν το τονικό σύστημα. Όσον αφορά το τονικό σύστημα, λοιπόν, ακολουθήθηκε το μονοτονικό (εν αντιθέσει με το πολυτονικό σύστημα που χρησιμοποιείται στην έντυπη έκδοση), καθώς σκοπός είναι να δημιουργηθεί μία χρηστική έκδοση του ποιητικού κειμένου. Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά την κωδικοποίηση του κειμένου, προστέθηκε ο τόνος στους αδύναμους τύπους της προσωπικής αντωνυμίας (π.χ. μάς) για να γίνει διάκριση από την κτητική αντωνυμία (π.χ. δώρο μας).

Έπειτα, έγινε η σάρωση του ποιητικού κειμένου με Οπτική Αναγνώριση Χαρακτήρων (OCR scanning-Optical Character Recognition) -εργασία που πραγματοποιήθηκε στη Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης του Πανεπιστημίου της Πάτρας- προκειμένου να αποφευχθεί η δακτυλογράφηση του κειμένου από την αρχή. Το αρχείο μετατράπηκε από μορφή pdf σε μορφή doc ώστε να μπορεί να διευκολυνθεί η διαδικασία σήμανσης, δηλαδή η αντιγραφή και επικόλληση του ποιητικού κειμένου στο αντίστοιχο περιβάλλον εργασίας. Όσον αφορά το περιβάλλον εργασίας, επιλέχθηκε ο XML Copy Editor, ένα λογισμικό που διατίθεται ελεύθερα στο διαδίκτυο από την GNU General Public License⁶ και δημιουργήθηκε από τον Gerald Schmidt. Ο XML Copy Editor δίνει τη δυνατότητα επικύρωσης (validation) της κωδικοποίησης του ηλεκτρονικού κειμένου.

---

⁶ <http://xml-copy-editor.sourceforge.net/>

XML Copy Editor

Project

XML Copy Editor is a fast, free, validating XML editor. [Features »](#)

[Download \(Win32\)](#)

[Download \(Win64\)](#)

[Download \(Ubuntu-i386\)](#)

[Download \(Ubuntu-amd64\)](#)

[Download \(Source Code\)](#)

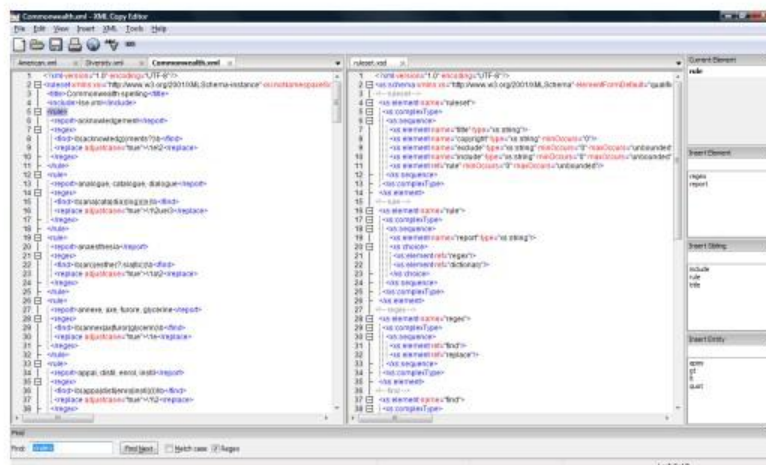
[Screenshots](#)

[Forum](#)

[Bug tracker](#)

[Feature requests](#)

[HowTo wiki](#)

[Show Linux version »](#)

Started by Gerald Schmidt (2005–2012). Project manager and lead developer: Zane U. Ji (2012–2014).

XML Copy Editor is [free software](#) released under the [GNU General Public License](#). It is available in Catalan, Chinese (simplified and traditional), Dutch, English, French, German, Italian, Slovak, Swedish

Εικόνα 1: Περιβάλλον εργασίας: Ο XML Copy Editor.

Εν συνεχεία, για να γίνει η επικύρωση της κωδικοποίησης (valid or well formed document) πήραμε το DTD (Document Type Definition) έγγραφο, το οποίο ορίζει τη δομή, δηλαδή τα στοιχεία (elements) και χαρακτηριστικά (attributes) ενός XML εγγράφου, το οποίο διατίθεται στην ιστοσελίδα του TEI (με τελευταία ενημέρωση στις 29 Μαρτίου 2016)⁷. Το DTD έγγραφο του TEILite, ακολούθως, ενσωματώθηκε στο περιβάλλον εργασίας του XML Copy Editor προκειμένου να γίνει το validation.

Μελετήθηκε προσεκτικά το ποιητικό κείμενο (σ.σ. το υλικό της κωδικοποίησης), με στόχο να επιλεχθούν τα στοιχεία, υπο-στοιχεία και χαρακτηριστικά που θεωρήθηκαν σημαντικά για τη σήμανση του κειμένου. Έπειτα, ξεκίνησε η κωδικοποίηση των ποιημάτων με τη γλώσσα σήμανσης XML και ακολουθώντας την ιεραρχία και τις οδηγίες που ορίζει το πρότυπο TEILite.

Επιγραμματικά, κατά την κωδικοποίηση των ποιημάτων τα βήματα που ακολουθήθηκαν ήταν τα εξής:

- Πρώτα έγινε η κωδικοποίηση της δομής της «συλλογής» και των ποιημάτων.

⁷ <http://www.tei-c.org/index.xml>

- Έπειτα έγινε σημασιολογική κωδικοποίηση του τελικού κειμένου (για τη δημιουργία ευρετηρίων), όπως το αποκαθιστά σε ενιαία μορφή η επιμελήτρια της έντυπης έκδοσης (σ.σ. Renata Lavagnini).

2.2 Κωδικοποίηση του TEI Header

Η ιεραρχία του TEILite δομείται πάνω σε συγκεκριμένα στοιχεία που το αποτελούν και που το καθένα παρέχει διαφορετικές πληροφορίες, και ακολουθεί μία συγκεκριμένη δομή. Το <TEI.2> που αποτελεί βασικό στοιχείο (root element) περιλαμβάνει το TEI header (<TeiHeader>) και το κείμενο (<text>). Καθένα από τα δύο αυτά στοιχεία περιλαμβάνουν υπό-στοιχεία και διαφέρουν μεταξύ τους ως προς το περιεχόμενο των πληροφοριών που δίνουν.

Το <TeiHeader> περιλαμβάνει πληροφορίες σχετικές με την κωδικοποίηση και το τεκμήριο που κωδικοποιείται (τίτλος, συγγραφέας, μεταφραστής, ερευνητής κτλ.), δηλαδή πληροφορίες σχετικά με τα μεταδεδομένα των μεταδεδομένων. Τα στοιχεία που εμπεριέχονται στο Tei Header είναι η περιγραφή του ηλεκτρονικού αρχείου (file description: <fileDesc>), στοιχεία της κωδικοποίησης (encoding description: <encodingDesc>), πληροφορίες σχετικές με το κείμενο (text profile: <profileDesc>), και πληροφορίες σχετικά με τις αλλαγές που σημειώθηκαν κατά την κωδικοποίηση και λειτουργεί ως στοιχείο ανακεφαλαίωσης (revision history: <revisionDesc>).

Εν συντομία, στο <fileDesc> κωδικοποιούνται πληροφορίες σχετικές με την ηλεκτρονική έκδοση των κειμένων και ως εκ τούτου περιλαμβάνει τα στοιχεία: <title statement> το οποίο διαιρείται στον τίτλο, στο συγγραφέα, σε στοιχεία πνευματικής υπευθυνότητας κτλ., στο <publicationStmnt> που περιλαμβάνει στοιχεία όπως τον υπεύθυνο για την ηλεκτρονική έκδοση των ποιημάτων και τη διάθεση της συλλογής (<authority>, <distributor>, τον τόπο και την ημερομηνία έκδοσης (<pubPlace>, <date>) κτλ., στο <sourceDesc> που περιλαμβάνει πληροφορίες σχετικά με το τυπωμένο ή πρωτότυπο κείμενο. Στο <sourceDesc> περιλαμβάνεται το στοιχείο <bibl> το οποίο παρέχει πληροφορίες για τον τίτλο του τεκμηρίου, τον συγγραφέα, τον εκδότη και την ημερομηνία γραφής (<title>, <author>, <publisher>, <date>).

Δομή TEI Header

```
<teiHeader>  
  <fileDesc>  
  <encodingDesc>  
  <profileDesc>  
  <revisionDesc>  
</teiHeader>
```

Δομή FileDesc

```
<fileDesc>  
  <titleStmt>  
  <editionStmt>  
  <publicationStmt>  
  <extent>  
  <sourceDesc>  
  <notesStmt>  
</fileDesc>
```

Για την κωδικοποίηση των ποιημάτων του Καβάφη χρησιμοποιήθηκαν στο `teiHeader` όλα τα στοιχεία, εκτός από το `<revisionDesc>`. Καθώς δεν αποτελεί υποχρεωτικό στοιχείο και δεδομένου του περιεχομένου των πληροφοριών που παρέχει, αποφασίστηκε να παραλειφθεί.

2.2.1. File Description (<fileDesc>)

Στο `<titleStmt>` του `<fileDesc>` δόθηκε ο τίτλος του ηλεκτρονικού αρχείου “Ηλεκτρονική μεταγραφή των ατελών ποιημάτων του Κ.Π. Καβάφη (1918-1932)” (`<title>`) και πληροφορίες σχετικά με τη συγγραφική υπευθυνότητα τόσο του τυπωμένου κειμένου και του επιμελητή του όσο και του ηλεκτρονικού κειμένου (`<respStmt>`). Ο αριθμός των ποιημάτων δόθηκε στο υποστοιχείο `<extent>` του `<editionStmt>`, ενώ στοιχεία για την έκδοση δόθηκαν στο `<publicationStmt>` (όπως ο εκδότης, η ημερομηνία έκδοσης, ο αριθμός ISBN του τόμου, οι διαθέτες του ηλεκτρονικού κειμένου (`<distributor>`) και σημειώσεις επί της κωδικοποίησης (`<notesStmt>`). Το στοιχείο `<sourceDesc>` περιλαμβάνει πληροφορίες σχετικές με το τεκμήριο, οπότε έγινε αναφορά στον τίτλο του βιβλίου, στο συγγραφέα, στον εκδότη, στον τόπο και την ημερομηνία έκδοσης.

2.2.2. Encoding Description (<encodingDesc>)

Στο δεύτερο υποχρεωτικό στοιχείο του teiHeader, το <encodingDesc>, δόθηκαν πληροφορίες σχετικά με το σκοπό της δημιουργίας της ηλεκτρονικής έκδοσης/κωδικοποίησης, στους συντελεστές της διαδικασίας της κωδικοποίησης και σε ορισμένα στοιχεία αποσαφήνισης.

Στο πλαίσιο αυτό γίνεται αναφορά στο είδος της εργασίας (πτυχιακή εργασία) και στους βασικούς συνεργάτες, το Ιόνιο Πανεπιστήμιο και το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας στη Θεσσαλονίκη (<projectDesc>), ενώ θεωρήθηκε σημαντικό να σημειωθεί στο στοιχείο <samplingDecl> η απόφαση να κωδικοποιηθεί το τελευταίο κείμενο/ποίημα της έντυπης έκδοσης. Επίσης, σημαντικό ήταν να τονιστεί ότι ακολουθήθηκε το μονοτονικό σύστημα κατά την κωδικοποίηση των ποιημάτων, πληροφορία που δόθηκε στο στοιχείο <editorialDecl>.

2.2.3. Text Profile (<profileDesc>)

Στο στοιχείο <profileDesc> αναφέρονται πληροφορίες σχετικές με το έντυπο κείμενο. Ως εκ τούτου δόθηκε η χρονολόγηση των ποιημάτων (με τα στοιχεία <creation> και <date>), ενώ η αναφορά στη γλώσσα του κειμένου έγινε με το στοιχείο <langUsage>, όπου δόθηκε το id της γλώσσας (“GR”). Προστέθηκαν, επίσης, στοιχεία ταξινόμησης του τεκμηρίου με αναφορά στον ταξινομικό αριθμό του και σε θεματικές επικεφαλίδες (<textClass> και <classCode> αντίστοιχα), πληροφορίες που δόθηκαν με βάση τις θεματικές κεφαλίδες της Βιβλιοθήκης του Κογκρέσου (LCSH, Library of Congress Subject Headings⁸) και το σύστημα ταξινόμησης Dewey (DDC, Dewey Decimal Classification System).

---

⁸ <http://id.loc.gov/authorities/subjects.html>

Document4.xml - XML Copy Editor

File Edit View Insert XML Tools Help

Document4.xml x

```

1 <?xml version="1.0" encoding="UTF-8"?>
2 <!--<xmlstylesheet type="text/css" href="TEI-DUCS.CSS"?-->
3 <!--<DOCTYPE TEI.2 SYSTEM "Charitou-teixlite.dtd"?-->
4 <TEI.2>
5 <teiHeader>
6 <fileDesc>
7 <titleStm>
8 <title>Ηλεκτρονική μεταγραφή των ατελών ποιημάτων του Κ.Π. Καβάφη (1918-1932)</title>
9 <author>Καβάφης, Κ.Π. (1863-1933)</author>
10 <editor>Ikaros Publications</editor>
11 <respStm>
12 <resp>Για τα κείμενα του Καβάφη</resp>
13 <name>Kyveli D. Singoropoulos</name>
14 <resp>Φιλολογική επεξεργασία και σχόλια από την</resp> <name>Renata Lavagnini</name>
15 <resp>Κωδικοποίηση και σήμανση κειμένου από την</resp>
16 <name>Μαρία Χαρίτου</name>
17 </respStm>
18 </titleStm>
19 <editionStm> <edition> <date>1994</date></edition></editionStm>
20 <extent> 34 poems of source material</extent>
21 <publicationStm>
22 <publisher>Ikaros Publications</publisher>
23 <pubPlace>x.t.</pubPlace>
24 <date>1994</date>
25 <idno type="ISBN">960-7233-74-3</idno>
26 <availability> <p>Copyright 1994, Ikaros</p></availability>
27 <authority>Μαρία Χαρίτου, Πτυχιακή εργασία</authority>
28 <pubPlace>Χάγη</pubPlace>
29 <date>Αύγουστος 2016</date>
30 <distributor>Τμήμα Αρχαιονομίας, Μουσειολογίας και Βιβλιοθηκονομίας</distributor>
31 <address><addrLine>Ιόνιο Πανεπιστήμιο,</addrLine></address>
32 <address><addrLine>Κέρκυρα</addrLine></address>
33 <distributor>Ανεμόσκαλα, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας</distributor>
34 <address><addrLine>Θεσσαλονίκη</addrLine></address>
35 </publicationStm>
36 <notesStm> <note> Το OCR scanning έγινε στη Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης, Πανεπιστήμιο Πατρών</note></notesStm>
37 <sourceDesc>
38 <bibl>
39 <title>Ατελή Ποιήματα</title>
40 <title type="sub">1918-1932</title>
41 <author>Κ.Π. Καβάφης</author>
42 <publisher>Ikaros</publisher>
43 <pubPlace>Αθήνα</pubPlace>
44 <date>1994</date>
45 </bibl>
46 </sourceDesc>
47 </fileDesc>
48 <encodingDesc>
49 <projectDesc>
50 <p>Η κωδικοποίηση των ατελών ποιημάτων του Κ.Π. Καβάφη αποτελεί πτυχιακή εργασία, που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο η
51 <p>Η κωδικοποίηση των ποιημάτων πραγματοποιήθηκε σε συνεργασία με το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, στη Θεσσαλονίκη.</p>
52 </projectDesc>
53 <samplingDecl>
54 <p>Δεδομένου ότι τα ποιήματα είναι ατελή ως προς τη μορφή τους, δηλαδή βρέθηκαν περισσότερες από μία μορφές στο αρχε
55 </samplingDecl>
56 <editorialDecl>
57 <p><!--<punctuation></punctuation>-->
58 <p>Ακολουθήθηκε το μονοτονικό σύστημα στην κωδικοποίηση των ποιημάτων</p>
59 </editorialDecl>
60
61 <classDecl>
62 <taxonomy id="lcs" ><bibl>Library of Congress Subject Headings</bibl>
63 </taxonomy>
64 <taxonomy id="DCC" ><bibl>Dewey Decimal Classification System</bibl></taxonomy>
65 </classDecl>
66 </encodingDesc>
67 <profileDesc>
68 <creation> <date>1918-1932</date></creation>
69 <langUsage> <language id="GR"></language></langUsage>
70 <textClass>
71 <keywords scheme="lcs" >
72 <term>Κ.Π. Καβάφης 1863-1933.</term>
73 <term>Ελληνική ποίηση -- 20ος αιώνας</term>
74 </keywords>
75 <classCode scheme="DCC">889.132</classCode>
76 </textClass>
77 </profileDesc>
78 </teiHeader>

```

Εικόνα 2: Αναλυτικά η δομή του teiHeader.

2.3. Το στοιχείο <Text>

Το δεύτερο στοιχείο του TEI2, το <text>, περιλαμβάνει το κύριο σώμα της κωδικοποίησης, εντός του οποίου δίνεται η σήμανση του κειμένου. Αρχικά, στο στοιχείο <front> δίνεται η σελίδα τίτλου του τεκμηρίου, που περιλαμβάνει τις βασικές πληροφορίες της έντυπης έκδοσης. Έτσι δίνεται το όνομα του ποιητή (<docAuthor>), ο τίτλος του τεκμηρίου (<docTitle>) και ο εκδότης μαζί με το έτος έκδοσης (<docEdition> και <docDate> αντιστοίχως).

```
79  | <text>
80  | <front>
81  |   <docAuthor>Καβάφης, Κ.Π.</docAuthor>
82  |   <docTitle><titlePart>Ατελή Ποιήματα: 1918-1932</titlePart></docTitle>
83  |   <docEdition>Ίκαρος</docEdition><docDate>1994</docDate>
84  | </front>
```

Εικόνα 3: Το element <front>.

Κάθε ποιητικό κείμενο κωδικοποιείται ενσωματώνοντάς το στο στοιχείο <body>, το οποίο ακολούθως περιλαμβάνει υπό-στοιχεία που κωδικοποιούν χαρακτηριστικά του κειμένου, όπως τους στίχους, τα σημεία στίξης κτλ. Για την ένταξη στο καβαφικό σώμα ποιημάτων η σήμανση ακολούθησε την αντίστοιχη της *Ανεμόσκαλας*, όπου:

α) στο επίπεδο 1 (div1) εντάσσεται ο συγγραφέας, καθώς στην *Ανεμόσκαλα* υπάρχουν δεκαέξι διαφορετικοί συγγραφείς, β) στο επίπεδο 2 σημειώνεται η συλλογή των ποιημάτων (“ΑΤΛ00”= ατελή ποιήματα), ενώ το n= “5” δηλώνει ότι τα Ατελή ποιήματα θα προστεθούν με σειρά πέμπτη σε όλη τη σειρά των καβαφικών συλλογών που υπάρχουν στην *Ανεμόσκαλα*, γ) στο επίπεδο 3 δηλώνεται αν κάποιες συλλογές έχουν υποενοότητες. Στην περίπτωση των Ατελών ποιημάτων του Καβάφη, ο αριθμός είναι μηδενικός (n = “0”), δ) ακολούθως, στο επίπεδο 4 δηλώνεται κάθε ποιητικό κείμενο χωριστά. Κάθε ποίημα δηλαδή ξεκινά με τη σήμανση <div4 type= “poem” n=1”> αλλάζοντας κάθε φορά μόνο την αρίθμηση κάθε ποιήματος. Να σημειωθεί ότι το στοιχείο <div> (=division) αποτελεί υποδιαίρεση του στοιχείου <body>, εντός του οποίου δηλώνεται η φύση του κειμένου (poem) και η αρίθμηση του.

```

85 | <body>
86 | <div1 id="ΚΒΦ" type="works">
87 | <head rend="align(center)">Κ.Π. ΚΑΒΑΦΗΣ</head>
88 | <div2 id="ΑΤΑ00" type="collection" n="5">
89 | <head rend="align(center) case(allcaps)">[ΑΤΕΛΗ, 1918[1932]</head>
90 | <div3 type="part" n="0">
91 | <div4 type="poem" n="1">
92 | <head><hi rend="bold">Η ΕΩΔΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΟΣ</hi></head>

```

Εικόνα 4: Εντός του element <body> σημειώνεται η κωδικοποίηση του ποιητικού κειμένου.

Ακολούθως, για τα «Σκόρπια σχεδιάσματα» που αποτελούν το δεύτερο μέρος της έντυπης έκδοσης, η σήμανση που ακολουθήθηκε είναι η εξής:

```

<div5 type="chapter">
<head>ΕΠΙΜΕΤΡΟ Α΄. ΣΚΟΡΠΙΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑΤΑ</head>
<div5 type="poem" n="α">.

```

2.3.1. Κωδικοποίηση των Ατελών ποιημάτων

Κάθε ποίημα κωδικοποιείται αφού πρώτα δηλωθεί ο αριθμός και ο τίτλος του. Η αρίθμηση των ποιημάτων ακολουθεί την έντυπη έκδοση, οπότε αριθμούνται συνολικά 30 ποιήματα με το αραβικό σύστημα αρίθμησης (1,2,3 κ.ο.κ.). Το δεύτερο μέρος του τόμου που περιλαμβάνει τα τέσσερα σκόρπια ατελή σχεδιάσματα δηλώνεται με τη διάκριση σε «chapter». Καθώς τα σκόρπια ατελή ποιήματα ακολουθούν το ελληνικό σύστημα αρίθμησης στον τόμο (α΄, β΄, γ΄, δ΄), διατηρήθηκε και κατά την κωδικοποίηση το ίδιο σύστημα αρίθμησης.

Έτσι:

```

<div5 type="poem" n=α΄>
<head> ΤΙΤΛΟΣ ΠΟΙΗΜΑΤΟΣ</head>

```

Ειδικά για την κωδικοποίηση των ποιημάτων του Καβάφη, οι προκλήσεις ως προς τη σήμανση ήταν ποικίλες: τα σημεία στίξης, τα κύρια ονόματα και τα τοπωνύμια, τα εθνωνύμια, οι σημειώσεις της επιμελήτριας επί του ποιητικού κειμένου και οι παραλλαγές σε επίπεδο λέξης, φράσης, στίχου κτλ.

2.3.1.1 Σήμανση των τίτλων των ποιημάτων

Η κωδικοποίηση των τίτλων των ποιημάτων γίνεται εντός του στοιχείου <head> και δίνεται με κεφαλαία γράμματα, ακολουθώντας την έντυπη έκδοση. Επίσης σημειώνεται με έντονα γράμματα για να διακρίνεται από το υπόλοιπο σώμα του κειμένου και να συμφωνεί με τους όρους της *Ανεμόσκαλας*.

```
<head>
  <hi rend="bold"> Η ΕΙΔΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΟΣ</hi>
</head>
```

Στην περίπτωση χρήσης ξένων λέξεων στο σώμα του ποιητικού κειμένου, ακολουθείται η σήμανση με αναφορά στη γλώσσα γραφής. Χαρακτηριστική και μοναδική περίπτωση που απαντάται στον τόμο αποτελεί το ποίημα «Hunc Deorum Templis»⁹ η σήμανση του οποίου δίνεται με αναφορά στη γλώσσα γραφής, εδώ τη Λατινική:

```
642 | <div type="poem" n="22">
643 | <head><hi rend="bold"><foreign id="la">HUNC DEORUM·TEMPLIS</foreign></hi></head>
```

Εικόνα 5: Σήμανση γλώσσας γραφής σε επίπεδο τίτλου.

Ιδιαίτερη περίπτωση σε επίπεδο τίτλου αποτέλεσε το ποίημα «Ο Επίσκοπος Πηγάσιος», για το οποίο η επιμελήτρια δίνει στη σημείωση με αριθμό 1 και εντός εισαγωγικών για να δηλώσει ότι πρόκειται για τίτλο, το δεύτερο τίτλο του ποιήματος: «Ο Ναός της Αθηνάς». Η σήμανση έγινε με αφαίρεση των εισαγωγικών από τη συγκεκριμένη φράση (για να μην θεωρηθεί ως προσθήκη του ίδιου του ποιητή) και με τη χρήση του title type= “main” στο επίπεδο του τίτλου για να σημειωθεί ο εναλλακτικός ή δεύτερος τίτλος του ποιήματος.

Οπότε:

```
<head>
<title type="main"><hi rend="bold">Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ <name type="person"
reg="Πηγάσιος">ΠΗΓΑΣΙΟΣ</name></hi></title>
<note n="1" place="margin"><title>Ο Ναός της <name type="person"
reg="Αθηνά">Αθηνάς</name></title>
```

⁹ σ. 237-240.

</note>

</head>

2.3.1.2 Σήμανση στροφών και στίχων

Η σήμανση των στροφών και των στίχων γίνεται με τα στοιχεία <lg type="stanza"> και <l> αντίστοιχα. Επισημάνθηκαν ανάλογα με την περίπτωση ο τύπος των στροφών που απαντάται κάθε φορά με βάση τον αριθμό των στίχων που τις απαρτίζουν: couplet (δίστιχο), triplet (τρίστιχο), quatrain (τετράστιχο), sestet (εξάστιχο) κτλ., ενώ γίνεται αρίθμηση καθεμίας στροφής (lg type="quatrain" n="1">. Στο σονέτο «Σαμίου Επιτάφιον»¹⁰, για παράδειγμα, σημάνθηκε ο τύπος των στροφών σε quatrain και triplet για να αποδοθεί η μορφή του ποιήματος.

```
559 | <div type="poem" n="19">
560 | <head><hr end="bold"><name>ΣΑΜΙΟΥ</name> ΕΠΙΤΑΦΙΟΝ</hi></head>
561 | <lg type="quatrain" n="1">
562 | <l n="1">Ξένε, παρά τον <name type="river" reg="Γάγγης">Γάγγην</name><note n="1" plac
563 | <l n="2">ανήρ. Επί της τριβαρβάρου ταύτης γης<note n="2" place="bottom"><b>εκ&dash
564 | <l n="3">έζησα βίον άλλους, μόχθου, κ' σιμωνής.</l>
565 | <l n="4">Ο τάφος ούτος ο παραποτάμιος</l>
566 | </lg>
567 | <lg type="quatrain" n="2">
568 | <l n="5">κλείει δεινά πολλά.<note n="3" place="bottom"><b>Ξένε, κλείει δεινά πολλά.</l><p>
569 | <l n="6">χρυσού εις εμπορίας μ' ὠθησ' εναγείς.<note n="5" place="bottom"><b>κυνδυνώδη</l>
570 | <l n="7">Εις <name>ινδικήν</name> ακτήν μ' ἔρριψ' η καταγίς</l>
571 | <l n="8">και δούλος επωλήθην. Μέχρι γήρατος</l>
572 | </lg>
573 | <lg type="triplet" n="3">
574 | <l n="9">κατεκοίασα, ειργάσθην απνευστί &dash;</l>
```

Εικόνα 6: Σήμανση στροφών και στίχων.

Εν συνεχεία, κάθε στίχος ενθυλακώνεται στην ετικέτα <l>. Στην κωδικοποίηση των στίχων προστέθηκε η αρίθμηση αυτών ως ακολούθως: <l number="1">, τακτική που ακολουθήθηκε και στην κωδικοποίηση των στίχων και των στροφών που δίνονται σε υποσημείωση στον τόμο. Έτσι, για κάθε ποίημα φαίνεται πόσες στροφές το αποτελούν και πόσοι στίχοι (βλ. εικόνα 6).

¹⁰ Lavagnini, σ. 215.

λατινικό αλφάβητο δεν διαθέτει τον χαρακτήρα αναφοράς για το συγκεκριμένο σημείο στίξης που χρησιμοποιείται στην ελληνική γλώσσα (αλλά το «;»), αυτή έγινε με αναφορά στους χαρακτήρες Unicode και στην δεκαεξαδική αξία του συγκεκριμένου χαρακτήρα (hexadecimal notation). Καθώς για την άνω τελεία η δεκαεξαδική αξία στο Unicode είναι η “00B7”, η κωδικοποίηση έγινε με τον χαρακτήρα [`&#x00B7;`] [`&middot;`], που είναι ο κωδικός για την άνω τελεία στο unicode και όπου το “x” δηλώνει ότι αυτό που ακολουθεί αποτελεί δεκαεξαδική αξία. Η παύλα κωδικοποιήθηκε με χρήση του στοιχείου για τη μεγάλου μήκους παύλα (–, long dash) και όχι τη μικρή (-, medium length dash), δηλαδή με το χαρακτήρα [`&mdash;`].

```

597 | <head><hi rend="bold">ΤΥΨΙΣ</hi></head>
598 | <lg type="stanza" n="1">
599 | <ln="1">Πες την αυτήν την τύψιν να μετριάσθῃ.</ln>
600 | <ln="2">την αγαθήν βεβαίως· μα μεροληπτική· επικινδύνως.</ln>
601 | <ln="3">Μη γιὰ το παρελθόν προσάπτῃσαι καὶ τυραννιέσαι τόσα.</ln>
602 | <ln="4">Μη δίδῃς τόση σπουδαιότητα στον εαυτό σου.</ln>
603 | <ln="5">Μικρότερο ἦταν το κακό που ἔκαμες.</ln>
604 | <ln="6">παρά ὅ,τι το θαρρείς&middot; πολύ μικρότερα.</ln>
605 | <ln="7">Ἡ ἀρετή που σ' ἔφερε τὴν τύψιν τώρα.</ln>
606 | <ln="8">ἦταν καὶ τότε υπολινθάνουσα μαζύ σου.</ln>
607 | <ln="9">Ἰδού που ἕνα περιστατικό που αἴφνης.</ln>
608 | <ln="10">στην μνήμη σου επανέρχεται ἐξηγεί.</ln>
609 | <ln="11">τὸ αἴτιον μᾶς πράξεώς σου που σε φαίνονταν.</ln>
610 | <ln="12">ὄχι ἀξίει πᾶνος· μα τώρα δικαιολογείται.</ln>
611 | <ln="13">Μην ἐμπιστεύῃσαι στην μνήμη σου ἀπολύτως&middot;</ln>
612 | <ln="14">πολλὰ ἰησμόνησες &mdash;διάφορα μικροπράγματα&mdash;</ln>
613 | <ln="15">που σε δικαιολογούσαν ἀρκετά.</ln>

```

Εικόνα 8: Σημεία στίξης-σήμανση.

Ο επιτονισμός φράσης ή λέξης, είτε πρόκειται για έντονα (bold) είτε για πλάγια (italic) γραμματοσειρά, γίνεται με το στοιχείο `<high rend= “italic”>` και `<high rend= “bold”>` αντιστοίχως:

```

691 | <lg type="quatrain" n="6">
692 | <ln="24">Μεσ' στα χαρτιά ενός ποιητή βρέθηκε αυτό.</ln>
693 | <ln="25">Έχει καὶ μια χρονολογία· μα δυσανάγνωστη.</ln>
694 | <ln="26">Τὸ <hi rend="italic">ένα</hi> μόλις φαίνεται&middot; μετὰ <hi rend="italic">εννιά</hi>· μετὰ.</ln>
695 | <ln="27"><hi rend="italic">ένα</hi> &middot; ἀριθμός ο τέταρτος μοιάζει <hi rend="italic">εννιά</hi>.</ln>
696 | </lg>

```

Εικόνα 9: Επιτονισμός λέξης.

Ακολουθως, για να σημανθεί ο ευθύς λόγος ή οι λέξεις σε εισαγωγικά εντός ενός ποιήματος χρησιμοποιήθηκε το στοιχείο `<q>`, μία επιλογή που είναι ερμηνευτική. Ωστόσο, για τα ανωφερή εισαγωγικά, όπως αυτά απαντώνται στο ποίημα

«Πτολεμαίος Ευεργέτης (ή Κακεργέτης)»¹³ χρησιμοποιείται η χρήση των απλών εισαγωγικών χωρίς να γίνεται σήμανση. Σημαντική υπήρξε η σήμανση εκείνων των ποιημάτων που γίνεται κωδικοποίηση στίχων και ταυτόχρονης χρήσης εισαγωγικών που είτε δεν κλείνουν είτε συνεχίζονται στον επόμενο στίχο. Σε αυτή την περίπτωση, προκειμένου να μη χαθεί η σήμανση του κειμένου και επειδή ήταν σημαντικό να έχουμε ένα έγκυρο xml έγγραφο (validate), χρησιμοποιήθηκε στο τέλος του στίχου το στοιχείο <lb/> (line break) που δηλώνει την αλλαγή στίχου λόγω τυπογραφικού περιορισμού στο πρωτότυπο κείμενο. Με αυτό τον τρόπο διατηρήθηκε η σήμανση και των εισαγωγικών και του στίχου και μπόρεσα να έχω ένα validate xml έγγραφο.

```

327 <lg type="stanza" n="3">
328 <ln="10"><q type="written">Επουσιώδη, πώς; Εκφράζεσαι ρητώς</lb/>
329 <hi rend="italic">Ἡ υπερηφάνεια τῶν <name>Ἑλλήνων</name> ..... ἐξηγέρθη</hi></lb/>
330 <hi rend="italic">Ἡ ἀγνή φιλοπατρία..... Ἡ ἀκάθεκτος ἀρμή</hi></lb/>
331 <hi rend="italic">πρὸς τὸν ἠρωισμὸν ἐφάνη τῶν <name>Ἑλλήνων</name></hi></q></lb>
332 </lg>
333 <lg type="triplet" n="4">
334 <ln="14"><q type="written">Ἐνόξε< name type="person" reg="Πτολεμαῖος Ζ' Ευεργέτης Β'">Πτολεμαῖε</name>·οἱ <name>Ἕλληνες</name>·αὐτοί,</lb/>
335 εἰν' <name>Ἕλληνες</name> τῆς Τέχνης· συνθηματικοὶ&middot;</lb/>
336 ὑποχρεωμένοι· να· αἰσθανθούν·ως· ἐγώ</q></lb>
337 </lg>

```

Εικόνα 10: Σήμανση της τρίτης και τέταρτης στροφής του ποιήματος «Πτολεμαίος Ευεργέτης (ή Κακεργέτης).

Προκειμένου να γίνει διακριτό στη σήμανση του κειμένου ότι τα εισαγωγικά έχουν προστεθεί από τον ίδιο τον ποιητή, προστέθηκε στο στοιχείο q το <type= "written">, (όπου written= quotation from a written source)¹⁴. Έτσι, σε όλα τα σημεία όπου γίνεται χρήση των εισαγωγικών από τον Καβάφη, η σήμανση γίνεται ως εξής:

```
<ln="3">
```

```
Και τί <q type="written"><name type="place" reg="Συρία">Συρίας</name></q>;
```

```
Σχεδόν πάει η μισή&middot;
```

```
</ln>
```

2.3.1.4 Ονόματα – καθιέρωση

Ο Καβάφης χρησιμοποιεί σε εκτεταμένο βαθμό ονόματα ιστορικών κυρίως προσώπων, εθνωνύμια και τοπωνύμια (αναφορές σε πόλεις). Ως ονόματα θεωρούμε

¹³ σ. 146.

¹⁴ <http://www.tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html/ref-q.html>.

τα κύρια ονόματα προσώπων, τα οποία διακρίνονται στο σώμα των ποιημάτων του Καβάφη σε ονόματα προσώπων και σε ονόματα ιστορικών προσώπων, δηλαδή υπαρκτών. Επίσης, ονόματα θεωρούνται τα εθνωνυμικά, δηλαδή τα ουσιαστικά δηλωτικά καταγωγής (π.χ. Έλληνας, Ρωμαίος, ιταλικός κτλ). Όσον αφορά τα τοπωνύμια, αυτά χωρίζονται σε ονόματα κρατών, πόλεων, ποταμών κτλ. Όποιες από τις παραπάνω κατηγορίες συναντήθηκε στα ποιήματα του Καβάφη κωδικοποιήθηκε και καθιερώθηκε, ενώ έγινε σημασιολογική σήμανση για τα ποτάμια κτλ. (<name type= “river”). Τα κύρια ονόματα προσώπων/ανθρώπων και τα ονόματα των πόλεων κωδικοποιήθηκαν με το στοιχείο <name> και το γνώρισμα <type= “place”> ή <“person”>.

Ειδικά, η χρήση του στοιχείου *reg* μπορεί να φανεί πολύ χρήσιμη σε περίπτωση σύνταξης ενός ευρετηρίου κύριων ονομάτων, όπου όλοι οι λεκτικοί τύποι ενός ονόματος θα εμφανίζονται κάτω από ένα κύριο λήμμα π.χ. Γεώργιος Γεμιστός Πλήθων. Για να γίνει αυτό, σημάνθηκε και καθιερώθηκε με το *reg* κάθε σχετική εμφάνιση ενός λήμματος.

Η σήμανση έγινε ως εξής:

<name type= “person” reg= “Ιουλιανός ο Αποστάτης”> Ιουλιανός </name>

για τη σήμανση ιστορικού προσώπου

και

<name type= “place” reg=“Συρία”> Συρίας</name>

για τη σήμανση τοπωνυμίου

Ωστόσο, τα ονόματα φανταστικών προσώπων ή τα κύρια ονόματα (όπως Σταύρος, Στέφανος κτλ.), δεν καθιερώθηκαν, δεν δόθηκαν δηλαδή με το στοιχείο *reg* ακριβώς επειδή δεν είναι ιστορικά υπαρκτά πρόσωπα. Προκειμένου όμως να διευκολυνθεί η αναζήτησή τους μέσω της δημιουργίας συμπραστικού πίνακα λέξεων, τα ενθυλακώσαμε στο στοιχείο *index*, όπου “on”=onomastics¹⁵.

Για παράδειγμα, στο ποίημα «Κ’ επί πασίν ο Κυναίγειρος», η σήμανση του ονόματος «Φούλβιος» γίνεται ως εξής:

<l n= “21”>

¹⁵ <http://www.tei-c.org/Vault/P4/Lite/U5-techdoc.html>

Του γέροντος <name type= “person”>Φουλβίου</name> την διαθήκη<index index= “on” level1= “Φούλβιος”/>
</I>

```

638 | <head><hi rend="bold">ΘΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ<name type="person" reg="Λέων Γ' ο' Ισαυρος">ΚΟΝΩΝ</hi></head>
639 | <lg type="quatrain" n="1">
640 | <ln="1">Α<name type="person" reg="Πατριάρχης Γερμανός">πατριάρχη</name> αγαθέ, α<name type="person">πατριάρχη</name> ενάρετε</>
641 | <ln="2">μη βαυκαλιζεσαι που είναι αδύνατον</>
642 | <ln="3">καθαίρεσαι να γίνει των αγίων εικόνων.</>
643 | <ln="4">αφού δεν φάνηκεν ακόμη ο αυτοκράτωρ<name type="person" reg="Λέων Γ' ο' Ισαυρος">Κόνων</name>.</>
644 | </lg>
645 | <lg type="triple" n="2">
646 | <ln="5">Α<name type="person" reg="Πατριάρχης Γερμανός">πατριάρχη</name> δυστυχίμη βαυκαλιζεσαι.&middot;</>
647 | <ln="6">ο απαίσιος<name type="person" reg="Λέων Γ' ο' Ισαυρος">Λέων</name>, νά, μήκε στην αίθουσά σου</>
648 | <ln="7">και τ' όνομά του τώρα θα σου πει.</>
649 | </lg>

```

Εικόνα 11: Σήμανση και καθιέρωση κυρίων ονομάτων.

Δύσκολη υπήρξε η καθιέρωση του ονόματος «Σευήρος» που απαντάται στο σκόρπιο ατελές σχέδιασμα [Σκλάβος και δούλος], για το οποίο η επιμελήτρια αναφέρει δύο πιθανές περιπτώσεις ταύτισης: «Ο “Σευήρος” του ποιήματος μπορεί να ταυτιστεί με τον Ρωμαίο αυτοκράτορα Σεπτίμιο Σεβήρο (197/8-231 μ.Χ.) ή με τον Αλέξανδρο Σεβήρο (220-235 μ.Χ.)» (σ. 301). Στην περίπτωση αυτή, η καθιέρωση έγινε με το όνομα Αλέξανδρος Σεβήρος, καθώς η αναφορά στα νομίσματα εντός του ποιήματος ταιριάζει με το ιστορικό γεγονός της εκστρατείας των Περσών το 231 μ.Χ., όπου ηγήτο ο Αλέξανδρος Σεβήρος, τα νομίσματα του οποίου έφεραν την φράση Felicitas temporum (Lavagnini, 301).

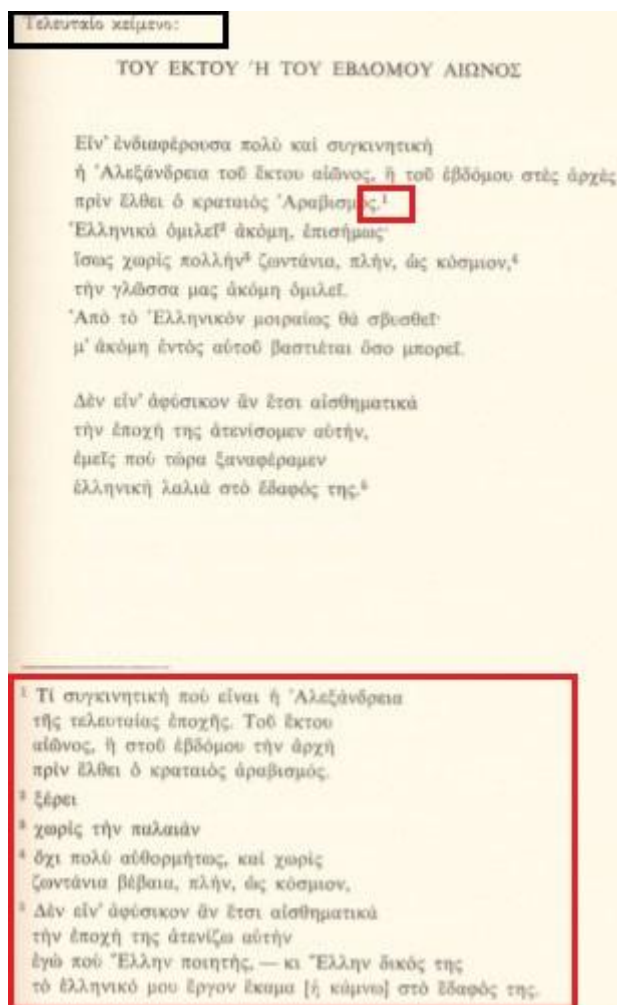
Για τα ονόματα που αναφέρονται σε ποτάμια, βουνά κτλ. η αρχική επιλογή να γίνει η σήμανση με το <geogName> [geographical name]¹⁶ απορρίφθηκε γιατί το σχετικό στοιχείο δεν υπήρχε στο DTD έγγραφο του TeiLite, οπότε θα χάναμε στην εγκυρότητα του κειμένου (validation). Η σήμανση των κυρίων ονομάτων έγινε και σε επίπεδο τίτλου, όπου αυτά συναντήθηκαν (για παράδειγμα στο ποίημα «Αντίοχος Κυζικηνός»).

2.3.1.5 Παραλλαγές κειμένου

Στο τελευταίο κείμενο που δημοσιεύεται για κάθε ποίημα στην έκδοση της Renata Lavagnini, η επιμελήτρια περιλαμβάνει «όσες παραλλαγές επέζησαν κατά την

¹⁶ «<geogName> (geographical name) identifies a name associated with some geographical feature such as Windrush Valley or Mount Sinai». Guidelines, σ. 89, 438.

επίπονη εργασία των διορθώσεων, έτσι όπως παραδίδονται στους φακέλους [του ποιητή]» (56).

Εικόνα 12: Το τελευταίο κείμενο με τα σχόλια στο κάτω μέρος της σελίδας, όπως εμφανίζεται στην έκδοση της Renata Lavagnini (σ. 255).

Καθώς αυτές δίνονται κάτω ακριβώς από κάθε ποίημα (βλ. εικόνα), αποφασίστηκε η σήμανσή τους να γίνεται με το στοιχείο <note> του TEILite, το οποίο χρησιμοποιείται για τη σήμανση σημείωσης ή σχολιασμού. Συγκεκριμένα, όπως σημειώνεται στις Οδηγίες του TEILite, ως note λογίζονται τα πρόσθετα σχόλια που αποτελούν εξωτερικό στοιχείο του κυρίως κειμένου. Ως εκ τούτου βρίσκονται συνήθως στο κάτω μέρος της σελίδας, στο τέλος ενός κεφαλαίου ή τόμου, στο περιθώριο της σελίδας ή σε όποια άλλη θέση. Επιπλέον, μπορεί να έχει προστεθεί από άλλο συγγραφέα (σ.σ. αντιγραφέας ή σχολιαστής), ή μπορεί να αποτελεί σημείωση του ίδιου του συγγραφέα ή του επιμελητή/εκδότη ή ακόμα να έχει/έχουν προστεθεί

αργότερα. Συνήθως σημειώνονται στο κείμενο με σύμβολο παραπομπής (αστερίσκος, αριθμηση κτλ.)¹⁷.

Έτσι, με το στοιχείο <notes> κωδικοποιήθηκαν όσες υποσημειώσεις δίνονται επί του ποιητικού κειμένου και ανήκουν στον ίδιο τον ποιητή. Αυτές δηλώνουν τις παραλλαγές σε επίπεδο στίχου, λέξης, φράσης ή ακόμα και ολόκληρης στροφής (βλ. εικόνα 12, σημείωση 1) που διασώθηκαν στο αρχείο του ποιητή. Κάθε σημείωση αριθμείται με βάση το ποίημα της έκδοσης και δηλώνεται το σημείο που βρίσκεται στο εκτυπωμένο κείμενο. Η θέση των notes στο κάτω μέρος του κειμένου ακολουθεί την αναγκαστική σύμβαση της έντυπης έκδοσης. Στην *Ανεμόσκαλα* η θέση των notes (τύπου footnote) δίνεται σε margin, ώστε ο χρήστης να μην χρειάζεται να ανεβοκατεβαίνει στη σελίδα.

Η σήμανση έγινε ως εξής:

<note n= “1” place= “margin”>σημείωση εδώ</note>.

Εντός των σημειώσεων εφαρμόζεται και ακολουθείται ο ίδιος τρόπος σήμανσης για τη σήμανση ονομάτων και τοπωνυμίων και την καθιέρωσή τους, τον επιτονισμό, τη χρήση σημείων στίξης κτλ. Αξίζει να σημειωθεί ότι αφαιρέθηκε η στιχαρίθμηση σε όλες τις παραλλαγές καθώς αποτελούν εναλλακτικές διατυπώσεις στίχων του ποιήματος (βλ. το ποίημα «Ο Πατριάρχης», όπου οι αντίστοιχες παραλλαγές σημάνθηκαν με το στοιχείο *notes*). Επίσης, όπου υπάρχει εντός των *notes* περίπτωση δίστιχου, τρίστιχου ή τετράστιχου επιλέχθηκε να αριθμηθεί κάθε στίχος της παραλλαγής αντιστοιχώντας τον με τον αριθμό στίχου του οποίου αποτελούν παραλλαγή (πολλές φορές δίνεται ένα δίστιχο ως παραλλαγή ενός στίχου, π.χ. στο ποίημα «Μετά το κολύμβημα»).

Για παράδειγμα, στο ποίημα «Ζηνοβία» η σήμανση έγινε ως εξής:

---

¹⁷ Μεταφράζω ελεύθερα το ακόλουθο απόσπασμα:

«A note is any additional comment found in a text, marked in some way as being out of the main textual stream. All notes should be marked using the same tag, <note>, whether they appear as block notes in the main text area, at the foot of the page, at the end of the chapter or volume, in the margin, or in some other place.

Notes may be in a different hand or typeface, may be authorial or editorial, and may have been added later. Attributes may be used to specify these and other characteristics of notes, as detailed below.

A note is usually attached to a specific point or span within a text, which we term here its *point of attachment*. In conventional printed text, the point of attachment is represented by some siglum such as a star or cross, or a superscript digit.». Βλ. *Guidelines*, Κεφ. «Notes, Annotation, and Indexing», σ. 102-103.

<l n="6">Την γενεαλογία της ευθύς να κάμουν.<note n="1" place="margin"><l n="6">Δυο σοφισταί επιδέξιοι στην ιστορία</l><l n="6">ιδού της φέρουνε την γενεαλογία.</l></note></l>.

```

802 | <head><hi rend="bold">Η <name type="person" reg="Ζηνοβία">ΖΗΝΟΒΙΑ</name></hi></head>
803 | <lg type="stanza" n="1">
804 | <l n="1">Τώρα που έγινε η <name type="person">Ζηνοβία</name> βασίλισσα πολλών χωρών μεγάλων.</l>
805 | <l n="2">τώρα που τήν θαυμάζει όλη η <name type="place" reg="Ανατολή">Ανατολή</name>.</l>
806 | <l n="3">και τήν φοβούνται κ' οι <name type="person">Ρωμαίοι</name> ακόμη.</l>
807 | <l n="4">γιατί το μεγαλείον της να μη είναι πλήρες.</l>
808 | <l n="5">Γιατί να θαυμάζεται ως μια <name type="person">Ασιανή</name> γυναίκα.</l>
809 | </lg>
810 | <lg type="stanza" n="2">
811 | <l n="6">Την γενεαλογία της ευθύς να κάμουν.<note n="1" place="margin"><l n="6">Δυο σοφισταί επιδέξιοι στην ιστορία.</l><l n="6">ιδού της φέρουνε την γενεαλογία.</l></note></l>
812 | </lg>
813 | <lg type="stanza" n="3">
814 | <l n="7">Ιδού ολοφάνερα κατάγει απ' τους <name type="person" reg="Λαγίδες">Λαγίδες</name>.</l>
815 | <l n="8">Ιδού ολοφάνερα από την <name type="place" reg="Μακεδονία">Μακεδονία</name> ++.</l>
816 | </lg>
817 | </div4>

```

Εικόνα 14: Σήμανση του ποιήματος «Ζηνοβία».

Απαιτητικό ως προς τη σήμανσή του υπήρξε το σονέτο «Σαμίου Επιτάφιον», το οποίο αριθμεί συνολικά εννέα υποσημειώσεις και μία προσθήκη, και αναφέρονται πολλά ονόματα, κύρια και τοπωνύμια.

```

567 | <head><hi rend="bold"><name>ΣΑΜΙΟΥ</name> ΕΠΙΤΑΦΙΟΝ</hi></head>
568 | <lg type="quatrain" n="1">
569 | <l n="1">Ξένε, παρά τον <name type="river" reg="Γάγγης">Γάγγην</name> <note n="1" place="margin">παρά τον <name type="river" re
570 | <l n="2">ανήρ. Επί της τρισβαρβάρου ταύτης γης <note n="2" place="margin"> <b>ek&ndash;</b>υ. Επί της βαρβάρου ταύτης γης </p> ή <
571 | <l n="3">έζησα βίον άλλους, μόχθου, κ' ομωγής.</l>
572 | <l n="4">Ο τάφος ούτος ο παραποτάμιος.</l>
573 | </lg>
574 | <lg type="quatrain" n="2">
575 | <l n="5"> κλείει δεινά πολλά. <note n="3" place="margin"> <b> </b>ξένε, κλείει δεινά πολλά.</l> <p> ή </p> <b> </b>κλείει συμφορές πολλές.</l> </note
576 | <l n="6"> χρυσού εις εμπορίας μ' ώθησ' εναγείς. <note n="5" place="margin"> <b> </b>κυνδυνώδη με ώθησεν.</l> <p> ή </p> <b> </b>έρριψε, ναυα
577 | <l n="7"> Εις <name>ινδικήν</name> ακτήν μ' έρριψ' η καταγίς.</l>
578 | <l n="8"> και δούλους επώληθην. Μέχρι γήρατος.</l>
579 | </lg>
580 | <lg type="triple" n="3">
581 | <l n="9"> κατεκόπασα, ειργάσθην απνευστί &ndash;</l>
582 | <l n="10"> φωνής <name type="place" reg="Ελλάδα">ελλάδος</name> στερηθείς, και των οχθών.</l>
583 | <l n="11"> μακράν της <name type="place" reg="Σάμος">Σάμου</name>. <note n="6" place="margin"> <l n="11"> μακράν της φίλης <nan
584 | </lg>
585 | <lg type="triple" n="4">
586 | <l n="12"> πάσχω, κ' εις άδην δεν πορεύομαι πενθών. <note n="7" place="margin"> <l n="12"> όχι βεβαίως.</l> <l n="12"> προθύμως &mid
587 | <l n="13"> Εκεί θα είμαι μετά των συμπολιτών. <note n="8" place="margin"> <b> </b> Εκεί θα είμ' εν μέσω των συμπολιτών.</l> <p> ή </p> <b> </b> Εκ
588 | <l n="14"> Και του λοιπού θα ομιλώ <name>ελληνιστί</name>. <note n="9" place="margin"> <b> </b> Και θα ομιλώ (καλόν) πάντν <name>ελληνικ
589 | </lg>
590 | <note>
591 | <p><quote rend="small">Προσθήκη.</quote></p>
592 | <lg type="stanza" n="1">
593 | <l n="1"> Το άνω είναι απ' τα ποιήματα.</l>
594 | <l n="2"> τ' αναφερόμενα σε χρόνους προ των <name>Μηδικών</name>.</l>
595 | <l n="3"> που έγραψε ο <name type="person">Κλειώνυμος Τιμάνδρου</name> <index index="on" level="1" κλειώνυμος Τιμάνδρου"/></l>
596 | <l n="4"> εν <name type="place" reg="Σελευκεία">Σελευκεία</name> ποιητής προστατευθείς.</l>
597 | <l n="5"> από τον βασιλέα <name type="person" reg="Αντίοχος Δ' Επιφανής">Αντίοχο Επιφανή</name>.</l>
598 | </lg>
599 | <lg type="couplet" n="2">
600 | <l n="1"> Τον έτερπε (σοφιστικά) η αντίφασσις.</l>
601 | <l n="2"> <q type="written">Χωρίς ν' ακούω και να ομιλώ τα <name>Ελληνικά</name></q>.</l>

```

Εικόνα 15: Σήμανση του σονέτου «Σαμίου Επιτάφιον».

2.3.1.6 Εξωκειμενικά στοιχεία

Λαμβάνοντας υπόψη, πέρα από την εκδοτική όψη, και την ταυτόχρονη συγκρότηση ενός συμφραστικού πίνακα λέξεων, έγινε ενθυλάκωση των φράσεων εκείνων που δεν αποτελούν μέρος του ποιητικού κειμένου (εξωκειμενικό στοιχείο) χρησιμοποιώντας

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τα *Ατελή Ποιήματα* του Κ.Π. Καβάφη αν και είναι μόνο 34 στον αριθμό (συμπεριλαμβανομένων των Σκόρπιων Σχεδιασμάτων), παρουσιάζουν την πρόκληση των παλαιότερων εκδοχών, πρόκληση που είναι ταυτόχρονα φιλολογική-εκδοτική αλλά και τεχνική. Κατά τη διάρκεια της κωδικοποίησης και σήμανσης του ποιητικού κειμένου δοκιμάστηκαν πολλές ετικέτες του ΤΕΙ, στην προσπάθεια να σημειωθεί το κείμενο μορφολογικά και σημασιολογικά-ερμηνευτικά όσο το δυνατόν πληρέστερα. Να σημειωθεί ότι η σήμανση των Ατελών ποιημάτων υπήρξε μία επίπονη διαδικασία, καθώς το ίδιο το ποιητικό κείμενο είναι απαιτητικό, τόσο μορφολογικά όσο και ερμηνευτικά.

Καθώς σκοπός είναι να διατεθούν αυτά στην *Ανεμόσκαλα*, που περιλαμβάνει ήδη ένα εκτεταμένο σώμα ποιητικών κειμένων της Μοντέρνας Ελληνικής Ποίησης, θεωρώ ότι μέσω της συγκεκριμένης σήμανσης, γίνεται πρόταση να δημιουργηθεί ένα ευρετήριο ονομάτων, κάτι που λείπει από την *Ανεμόσκαλα*, όπου οι λεκτικοί τύποι δεν ομαδοποιούνται σε λήμμα αλλά εμφανίζονται αλφαβητικά.

Γνωρίζοντας ότι οι λύσεις που δόθηκαν στην παρούσα εργασία είναι συμβατικές, θεωρώ ότι μέσω αυτών αναδεικνύεται η ερμηνευτική ρευστότητα του καθαφικού ποιητικού κειμένου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΚΡΙΤΙΔΟΥ, Μαρία. «Οι νεοελληνικές σπουδές μπροστά στην ψηφιακή πραγματικότητα. Η ανάπτυξη ψηφιακού σώματος νεοελληνικής ποίησης από το ΚΕΓ με το διεθνές πρότυπο Text Encoding Initiative.» Δημάδης, Κωνσταντίνος Α. (επιμ.). *Πρακτικά Ε' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτ. 2014): Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία, τόμος Δ',* Αθήνα: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, 2015.

ΑΝΕΜΟΣΚΑΛΑ, 10 October 2016. <<http://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/>>.

ARTHUR, Paul, and Katherine Bode. *Advancing Digital Humanities: Research, Methods, Theories*. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2014.

BERRY, David M. "Post-Digital Humanities: Computation and Cultural Critique in the Arts and Humanities." *Educausereview* (19 May 2014). 12 May 2016. <<http://er.educause.edu/articles/2014/5/postdigital-humanities-computation-and-culturalcritique-in-the-arts-and-humanities>>.

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗ, Ναταλία. «Ζεύγη στίχων στον Καβάφη: Μια “ενδιαφέρουσα αισθητική δημιουργία”», *Μολυβδοκονδυλοπελεκητής* 2 (1990) 51-70.

ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΙΑ, Τίτικα και Κατερίνα Τικτοπούλου. *Ψηφιακές λογοτεχνικές σπουδές*. ΣΕΑΒ, 2015.

ΕΠΙΣΗΜΟΣ ΔΙΚΤΥΑΚΟΣ ΤΟΠΟΣ ΑΡΧΕΙΟΥ ΚΑΒΑΦΗ. 28 Οκτωβρίου 2016 <<http://www.kavafis.gr/>>.

JOCKERS, Matthew L. *Macroanalysis: Digital Methods & Literary History*. Urbana, Chicago and Springfield: University of Illinois Press, 2013.

ΚΑΒΑΦΗΣ, Κ.Π. *Ατελή Ποιήματα 1918-1932*. Renata Lavagnini (φιλολογική επιμέλεια-σχόλια), Ίκαρος, 1994.

KITCHIN, Rob. *The Data Revolution: Big Data, Open Data, Data Infrastructures & their Consequences*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage, 2014.

LIBRARY OF CONGRESS SUBJECT HEADINGS.
<<http://id.loc.gov/authorities/subjects.html>>.

ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, Χρήστος. *Μετρική και Αφήγηση. Για μια συστηματική μετρική και ρυθμική ανάλυση των καβαφικών ποιημάτων*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2012.

PRICE, Kenneth M., and Ray Siemens. "Introduction." *Literary Studies in the Digital Age: An Evolving Anthology*. Eds. Kenneth M. Price and Ray Siemens. New York: Modern Language Association, 2013. 29 September 2016. <<https://dlsanthology.commons.mla.org/introduction/>>.

RIEDER, Bernhard, and Theo Röhle. "Digital Methods: Five Challenges." *Understanding Digital Humanities*. Ed. David M. Berry. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2012. 67-84.

SCHMIDT, Gerald. *XML Copy Editor*. Computer software. Vers. 1.2.1.3. Web. 10 Sep. 2016. <<http://xml-copy-editor.sourceforge.net/>>.

SPERBERG-McQueen, C.M. and Lou Burnard (eds.) *TEI P5: Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange, by the TEI Consortium*. Version 2.7.0. Last updated on 16th September 2014, revision 13036.

SVENSSON, Patrik, "The Landscape of Digital Humanities". *Digital Humanities Quarterly*. 4.1 (2010). 10 August 2016. <<http://digitalhumanities.org/dhq/vol/4/1/000080/000080.html>>.

TEXT ENCODING INITIATIVE. <<http://www.tei-c.org/index.xml>>.